

Тоджинский диалект тувинского языка

Тываның күрүне университединиң филология факультединиң 2-ги
курузуунуң 1-ги бөлүүнүң сургуулу Оюн Алаш ажылды күүседип, кылган.

«Тоджинский диалект тувинского языка» Кызыл, 1974.

- ▶ 3. Б. Чадамба (Зоя Борандаевна)
- ▶ Төрел аймактар:
- ▶ Чооду, Ак-Тодут, Кара-Тодут, Сойан, Шокар, Шадык, Саарыг.

Диалект онзагайлары:

I. Фонетиктег онзагайлары:

Вокализмде:

- ▶ Кыска ажық үннер орнунга узун ажық үннер дүгжүп чоруур: айтыр (лит.) = аайтыр, кайда = каайды, чайлаг = чаайлаг, кайзы = каайзи, чайын = чаайн.
- ▶ О//Ү-нуң дүгжүрү: соңгу = сунгу, омааш = умааш, улаанот = улаанут.
- ▶ Э//Ө-нуң дүгжүрү : күдээ = күтээ, өртээ = өртөө.
- ▶ Э//И: эник = иник, эжик = ижик, идик = эдик, ирги = эрги.
- ▶ А//Ы: тарбаган = тарбыган, паалаң = баалың, шыйлашкан = шыйлашкын.
- ▶ А//И: кадай = кадий, анай = аний, дамдылай бээр = дамдылий бээр.
- ▶ Кызаа ажық үннерниң чиде бээри (редукция): бүрү = бүр, ыйат = йат, ыйаавыла = чаавыла.

Консонантизмде:

- ▶ Д//Т: кедер = кетер, тудар = тутар, чеден = четен.
- ▶ Ж//ДЬ: ажар = адъар, кежээ = хедъээ, кужур = кудьур.
- ▶ Ж//Й: кыжын = кыйын, бижи = бийи, ажык = айык.
- ▶ Ж//Ш: ааржы = аарши, чуржу = чуршу.
- ▶ З//С: деңзи = деңси, келзе = келсе, кырза = кырса.
- ▶ Г//Х: чылгы = чылхы, торгу = торху.

II. Лексиктиг онзагайлары:

- ▶ Эт-сеп аттары: үнdezин айак (ыяштың дазылындан кылдынган аяк), чайан (одаг кырында сыра, адагаш(жердь)), хылчы (кочалдың тудазы, туткуужу), ачымак (кештен кылдынган сумка).
- ▶ Хеп аттары: иви бажы бөрт (иви бажының кежинден кылдынган бөрт), буур бажы бөрт (буур бажының кежинден кылдынган бөрт), оңгук кежи бөрт (өдүрек кежинден кылдынган бөрт).
- ▶ Ивижилерниң терминнери: хокаш (иви оглун чымчадыр адаары), даспан (1 харлыг иви оглу), донгур (2 харлыг иви оглу), бир дүктүг мыйыс (3 хире харлыг эр иви), ийи дүктүг мыйыс (4 хире харлыг эр иви), үш дүктүг мыйыс (5 хире харлыг эр иви).

III. Грамматиктіг онзагайлары:

- ▶ Чүве ады: ойнаар+ак = ойна+ашқын, аат+кыш = аат+ыңғы (аадыңғы), шиди+г = шиди+иш.
- ▶ Демдек ады: чииқ = чиигеш, кортуқ = коргун,, донуучал = доңчал, ыядыычал = ыятчал, ажынышычал = ажынчал.
- ▶ Кылыг сөзү: келгишаамга (кел+ги+шаг+ым+га) = келгишемге, келгишаавыска = келгишевиске.

IV. Тұңнел:

- ▶ Тожу диалектизиниң кезек лексиктиг, фонетиктиг болғаш грамматиктиг онзагайлары өске түрк дылдарда база таваржып турар. Өске диалектизмнерде әвәэш ажыглаттынып турар азы шуут чиде берген лексиктиг, фонетиктиг болғаш грамматиктиг онзагайлар база бар бооп турар. Ұңғалза-даа литературулуг дыл бо диалектини чоорту үндүр кызып баар чыдар.